

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Fizikten Metafiziğe Tanrı'nın Varlığının İspatı İbn Sînâ ve İbn Miskeveyh'te Hareket Delili

Proof of God's Existence from Physics to Metaphysics Evidence of Motion in Avicenna and Ibn Miskawayh

İbrahim Halil Dündar*

Abstract: In this article, we tried to analyze the proof of motion, which is the oldest of the proofs of the existence of God, on the basis of Ibn Sînâ and İbn Miskeveyh, who are among the most important philosophers of Islamic thought. However, since the evidence of motion is the oldest evidence, we have primarily included the thoughts of Plato and Aristotle on the evidence of motion in the introduction. From Heraclitus to Aristotle, the main subject of physics is motion and change. Philosophers have used physical motion, the universe, in their metaphysical explanations. In this context, the idea that a first mover can be reached based on the movement in nature is dominant in both Plato and Aristoteles. Evidence of motion, in short, there is a motion in nature, this motion needs a mover, which in turn needs another mover. This chain of motion is based on the notion that there must be a first mover, since it will not continue indefinitely. Aristotle, who first systematically dealt with the proof of motion, arrives at the idea that there must be a Primordial Mover, starting from the motion existing in nature, by giving a physical basis. We aim to reveal how Ibn Sînâ and İbn Miskeveyh, whose thoughts on the proof of motion we have included, interpreted this proof of motion they received from Aristotle differently from him, in what ways they differed from him, and in which ways they resembled his ideas. Avicenna was also influenced by Aristotle in this matter, just as he was in other subjects. However, Avicenna reinterpreted this evidence from a Neoplatonic point of view within his own system. Therefore, there were some points where he differed with Aristotle. İbn Miskeveyh also reinterpreted this evidence by taking it from Aristotle. But he remained faithful to much of Aristotle's thought. He considers this evidence as the most important evidence in proving the existence of God.

Structured Abstract: In this article, we tried to analyze the proof of motion, which is the oldest proof of the existence of God, on the basis of Ibn Sînâ and İbn Miskeveyh, who are among the most important philosophers of Islamic thought. The first philosophers considered only the principles of material nature as the principles of everything. According to them, there was something from which everything was formed, from which it was born and eventually returned to itself. Greek natural science saw the world of nature as a world of bodies in motion. The first philosophers mostly developed theories on subjects such as change, transformation, starting point, becoming and decay. These attempts to explain nature show that Nothing comes from absence. Therefore, it was necessary to accept a being that did not come into existence and would not perish as the first cause of everything. The being that did not come into existence and will not perish is the archea, a main substance that remains identical with itself and is permanent. From Heraclitus to Aristotle, the main subject of physics was movement and change. According to Plato, there are two types of movement; One of these movements is the one that is motionless and moves everything, and the other is that which moves both itself and other things in the phases of merger, decomposition, growth, contraction, formation and destruction. One

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Felsefe ve Din Bilimleri (Din Felsefesi)

Dr., Ministry of National Education, Philosophy and Religious Sciences (Philosophy of Religion)

ORCID 0000-0002-7777-9X

ihalildundar@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Dündar, İ. H. (2022). Fizikten metafiziğe Tanrı'nın varlığının ispatı İbn Sînâ ve İbn Miskeveyh'te hareket delili. *Turkish Studies - Religion*, 17(3), 227-237. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.62032>

Received/Geliş: 17 April/Nisan 2022

Accepted/Kabul: 25 September/Eylül 2022

Published/Yayın: 30 September/Eylül 2022

Checked by plagiarism software

© Yazar(lar)/Author(s) | CC BY-NC 4.0

is the movement which moves other objects and itself changes under the influence of the other, the other is the movement that moves both itself and another object by obeying all active and passive stages and is really called the change and movement of all beings. According to Aristotle, Movement is the transformation of something from being potential to actual. Therefore, something that is potentially becomes actual without completely losing its state of being potent, which is a requirement of the nature of the movement. Accordingly, action cannot be fully evaluated as either a force or an act. The principle that everything has a cause, and therefore every action has a mover, requires a 'Prime Mover', since succession is impossible. According to Avicenna, God is the cause of causes and the First Factor. Allah is also the end of the end for him. According to an issue that is often repeated in his system, everything that moves has a mover, which is the cause of its movement. In the movement system explained by Ibn Sînâ, there is the idea that every mover has a mover. Since the moving things cannot go on forever, there must be a first moving principle. Just as something can exist for a reason when it does not exist, and the possibility of existence of this existing thing precedes its existence, then movement is what reappears in existence. Therefore, there must necessarily be a cause that brings it into existence from non-existence. Accordingly, movement is not something that arises by itself. On the contrary, movement necessarily arises from something from the outside, because its essence is only possible and cannot arise by itself. According to all this, the existence of a first prime mover is necessary. Movement is the key concept of Ibn Miskawayh's metaphysics and he tries to relate movement to vegetative, animal, human and celestial breaths. In Ibn Miskawayh, the concepts of malady and disability have been the basic starting point while explaining the moving mover. The main proof of God's existence is evidence of motion. Because any change in the phenomenal world is a movement, movement is the most obvious phenomenon, hence the most convincing point of departure for proving the existence of God. According to Ibn Miskawayh, every moving object moves with a motive when it moves. Moving objects are either animate or inanimate. The movement of both the living body and the inanimate object is not from itself. Because if a piece of a moving creature breaks off, the remaining creature and the piece we cut must continue to move together. However, this is not the case. Accordingly, it is not itself that moves this living body, but something other than it. If the mover is inanimate, it is either an element or one of the compositions formed by the elements. One of the elements is that if the movement is from itself, it should not stop when it reaches its own private natural space. However, if the movement stops when it reaches its place and it stays there, it has to stand in another place, just like the animal stays where it wants. But that is not the case. It is clear, then, that the movement of the elements is not their own. Ibn Miskeveyh turned to the evidence of movement among many evidences and tried to examine the subject by attributing a greater importance to this evidence than his contemporaries. Moreover, he accepted this evidence as the clearest and most superior evidence.

Keywords: Philosophy of Religion, Movement, First Initiator, First Cause, motive, physics, metaphysics

Öz: Bu makalede Tanrı'nın varlığının delillerinden en eski delil olan hareket delilini islam düşüncesinin en önemli filozoflarından olan İbn Sînâ ve İbn Miskeveyh'i esas alarak incelemeye çalıştık. Ancak hareket delili en eski delil olması hasebiyle öncelikli olarak giriş kısmında Platon ve Aristoteles'in hareket delili ile ilgili düşüncelerine yer verdik. Herakleitos'tan Aristoteles'e kadar fiziğin temel konusu hareket ve değişimdir. Filozoflar, fiziksel hareketi, evreni, metafiziksel olarak açıklamalarında kullanmışlardır. Bu bağlamda hem Platon'da hem de Aristoteles'te, doğadaki hareketten yola çıkarak bir ilk hareket ettiriciye ulaşılabilir düşüncesi hakimdir. Hareket delili kısaca doğada bir hareket mevcuttur, bu hareket bir hareket ettiriciye muhtaçtır o da başka bir hareket ettiriciye muhtaçtır. Bu hareket zinciri sonsuza kadar devam etmeyeceğine göre bir ilk hareket ettiricinin olması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Hareket delilini ilk olarak sistemli bir şekilde ele alan Aristoteles, doğada var olan hareketten yola çıkarak bir İlk Hareket Ettirici olması gerektiği düşüncesine fiziksel bir temellendirme yaparak ulaşmaktadır. Hareket delili ile ilgili düşüncelerine yer verdiğimiz İbn Sînâ ve İbn Miskeveyh'in, Aristoteles'ten almış oldukları bu hareket delilini ondan farklı nasıl yorumladıklarını hangi yönleriyle ondan ayırdıklarını ve hangi yönden onun düşüncelerine benzerliklerini ortaya koymayı amaçlamaktayız. İbn Sînâ da tıpkı diğer konularda olduğu gibi bu konuda da Aristoteles'ten etkilenmiştir. Ancak İbn Sînâ, bu delili Yeni Eflatuncu bir bakış açısıyla kendi sistemi içerisinde yeniden yorumlamıştır. Bu yüzden Aristoteles ile ayrıldığı bazı noktalar olmuştur. İbn Miskeveyh de bu delili Aristoteles'ten alarak yeniden yorumlamıştır. Ancak o, Aristoteles'in düşüncesinin çoğuna sadık kalmıştır. O, bu delili Tanrı'nın varlığının kanıtlanmasında en önemli delil olarak değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Hareket, İlk Muharrik, İlk Neden, müteharrik, fizik, metafizik

Giriş

Tanrı'nın varlığı üzerine yapılan tartışmalar felsefenin ve dini düşüncenin temel problemlerinden biridir. Bu problemin insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar devam ettiği söylenebilir. Bu tartışmanın bir boyutunu Tanrı'nın var olup olmadığı, diğer bir boyutunu ise Tanrı'nın varlığını ispat etmenin mümkün olup olmadığı oluşturmaktadır. Tanrı'nın varlığını ispat etmenin mümkün olmadığını söyleyenler, Tanrı'nın, sadece iman ve vahiy yoluyla bilinebileceğini, akli deliller getirerek Tanrı'nın varlığının kanıtlanamayacağını iddia etmektedirler. Bunlar Tanrı'nın varlığına inanırlar. Tanrı'nın varlığının ispat etmenin mümkün olmadığını söyleyenler ise, bu konuda ortaya konulan delillerin yetersiz olduğunu belirtmektedirler. Bunlara göre, ancak duyulara konu olan şeyler kanıtlanabilir. Tanrı'yı duyularımızla algılayamadığımıza göre, O'nun varlığını kanıtlamamız mümkün değildir. Ancak Tanrı'nın varlığının akıl yoluyla ispat edilebileceğini savunanlar da vardır. Tanrı'nın varlığının ispat edilebileceğini savunanlara göre, delilin çürütülmesi veya reddedilmesi, Tanrı'nın da reddedilmesi anlamına gelmez, ancak, o delilin Tanrı'nın varlığını ispat etmede yetersiz olduğu söylenebilir. Tanrı'nın varlığını kanıtlamak üzere getirilmiş birçok delil vardır. Bunlardan birkaç tanesini şöyle sıralamak mümkündür: Ontolojik delil: Tanrı kavramından yola çıkılarak Onun varlığını ispat etmeye çalışılan delil. Teleolojik delil: Evrende var olan düzen ve amaçtan yola çıkılarak Onu varlığını ispat etmeye çalışılan delil. Kozmolojik delil: Âlemden yola çıkılarak Tanrı'nın varlığını ispat etmeye çalışılan delildir. Biz, bu çalışmamızda kozmolojik delil içerisinde değerlendirilen hareket delilini, İbn Sînâ ve İbn Miskeveyh'i esas alarak, incelemeye çalışacağız. Ancak esas konumuza geçmeden önce bu meselenin felsefi arka planına kısaca özetlemenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Doğa felsefesinin ortaya çıkışı, aynı zamanda felsefenin de başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Doğa felsefesi genel olarak değişimi ve hareketi konu edinmektedir. Eski çağlardan itibaren filozoflar değişim problemiyle ilgilenmişlerdir. Doğa felsefesinin başlangıcı da “arkhe” probleminin tartışıldığı ilkçağdaki doğa filozoflarına kadar gider. Bu filozoflar değişen bu varlıklar arasındaki değişmeyen ilk ilkeyi araştırmışlardır. Doğada hareket ve değişim kaçınılmazdır. Doğa felsefesi, kendilerinde bir hareket ve hareketsizlik kaynağı barındıran bütün doğal cisimlerin ortak doğasını inceler. Doğal cisim ifadesi yalnızca canlı organizmaları değil, onların inorganik bileşimlerini de kapsar ki bunların da içsel bir hareket eğilimi vardır. Bu hareket ya döngüsel ya da evrenin merkezine doğrudur. Yapay cisimlerin hareketi ise malzemeleri doğal olduğu ölçüde doğal bir harekete sahiptir (Roos, 2002, s. 84).

İlk filozoflar, her şeyin ilkeleri olarak yalnızca maddî yapıdaki ilkeleri göz önüne almaktaydılar. Onlara göre her şeyin kendisinden meydana geldiği, kendisinden doğup sonuçta yine kendisine döndüğü bir şey vardı (Dankel, 2003, s. 14). Onlar, evreni öncelikle algıda görüldüğü biçimiyle anlamaya çalışmışlardır, çünkü henüz algıda görünenin gerçek dünyadan ayrı olabileceği gibi felsefi bir kuşku kimsede doğmuş değildi. Algıda görünen dünya, bir nitelikler yığınınından oluştuğundan, çevresini gözlemleyen insanın ayırtılabileceği en temel olan nesneler, bunların değişimi ve düzenliliği hep nitelikler aracılığıyla açıklanıyordu. İlk filozoflar, değişimi niteliklerin değişimi olarak değerlendiriyorlardı. Bunlar, değişime giden niteliklerin, karşıtlarıyla yer değiştirdiğini düşünmüşlerdir. Eski Yunan düşüncesinin başka önemli bir varsayımı da, “her şeyin bir nedeni olduğu” ilkesidir. Bütünüyle nedensiz, yani açıklamasız olgulara, varlık alanında izin verilmemiştir. Bir ontolojik zorunluluk olarak her nesneye, her değişime bir neden aranmıştır (Dankel, 2003, s. 15).

Yunan doğa bilimi, doğa dünyasını hareket halindeki cisimler dünyası olarak görüyordu. İlk filozoflar, en çok değişim, dönüşüm, çıkış noktası, oluş bozuluş gibi konular üzerine teori geliştirmelerdir. İlkçağda her şeyin birincil bir nedenden ortaya çıktığı ve ona geri döneceği varsayılmaktaydı; örneğin hava bulut olur, bulutlar su olur, su toprak olur. Maddenin dönüşümüne ilişkin tüm bu teoriler hiçbir şeyin yoktan var olmadığı ya da vardan yok olmayacağı düşüncesine dayanmaktadır (Thilly, 2003, s. 50). Doğayı açıklamak için girişilen bu denemeler şunu

göstermektedir. Yokluktan hiçbir şey meydana gelmez. Bundan dolayı, kendisi meydana gelmemiş ve yok olmayacak olan bir varlığı her şeyin ilk nedeni olarak kabul etmek gerekiyordu. Meydana gelmemiş ve yok olmayacak olan varlık da, kendi kendisiyle özdeş kalan ve kalıcı olan bir ana madde olan “arke”dir. Herakleitos'tan Aristoteles'e gelinceye kadar fiziğin temel konusunu hareket ve değişim teşkil etmiştir. Doğa filozofları, fiziksel hareketi, evreni, metafiziksel olarak açıklamalarında kullanmışlardır. İşte bu noktadan hareketle, Platon ve Aristoteles doğadaki hareket ve değişimden yola çıkarak bir Tanrı'ya ulaşılabilirliğini düşünmüşlerdir (Gökberk, 1999, s. 20).

Platon'a göre iki türlü hareket vardır; bu hareketlerden biri, kendisi hareketsiz olup, her şeyi hareket ettiren hareket, diğeri de birleşme, ayrışma, büyüme, küçülme, oluşma ve yok olma aşamaları içinde hem kendini hem de başka şeyleri hareket ettirendir. Biri başka nesneleri hareket ettiren, kendisi de başkasının etkisiyle değişen hareket, diğeri, bütün etken ve edilgen aşamalara uyarak hem kendini hem başka nesneyi hareket ettiren ve gerçekten bütün varlıkların değişimi ve hareketi olarak adlandırılan harekettir (Platon, 1998, s. 394). Bu açıklamaların nihayetinde o, hiçbir etki olmadan kendiliğinden hareket edebilenin üstün olduğunu, dışarıdan bir hareket ettirici ile hareket edenlerin ise ondan sonra geldiğini söyler. Platon, bir şeyin başka bir şeyde değişiklik yarattığı, onun da başka bir şeyi etkilediği zaman, ilk değişikliği yaratanın bunlardan biri olamayacağını iddia eder. Ayrıca hareketini bir başkasından alanın ilk başkalaşım ilkesi olarak düşünölemeyeceğini, aksine kendi kendine hareket edip başka bir şeyi, onun da başka bir şeyi değiştirdiği ve bu hareketin böylece binlerce kez yenilendiği zaman, bütün bunların hareket ilkesi, kendiliğinden hareket edenin değişme ilkesinden başka bir şey olamayacağını iddia eder (Platon, 1998, s. 395). Platon, hareketin kaynağının bilinçli ve kâinata düzen veren bir yaratıcı ruh olduğunu söyler. Buna göre Tanrı evrendeki hareketin nedenidir (Platon, 1998, ss. 396-397).

Aristoteles'e göre fizik, kendilerinde bir hareket ve hareketsizlik kaynağı barındıran bütün doğal cisimlerin ortak doğasını inceler. Doğal cisim ifadesi yalnızca canlı organizmaları değil, onların inorganik bileşimlerini de kapsar ki bunların da içsel bir hareket eğilimi vardır. Bu hareket ya döngüsel ya da evrenin merkezinden dışa doğru yahut dıştan evrenin merkezine doğrudur. Yapay cisimlerin hareketi ise malzemeleri doğal olduğu ölçüde doğal bir harekete sahiptir (Ross, 2002, s. 84). Ona göre hareket bir doğa ilkesi olup (Roos, 2002, s. 136) aynı zamanda doğa bir devinim-durağanlık ilkesidir. Hareket hareketli olan bütün nesnelerde tek başına ilineksel olmayan bir durumda bulunur. Çünkü bunların hiçbirinde yaratma ilkesi yoktur. Mesela bunların bir kısmı bu ilkeyi başka nesnelerden yani dışardan alır. Bir kısmı ise kendi içinde taşır. Bu tür bir ilke taşıyan her nesne bir doğaya sahiptir. Bunların hepsi de birer tözdür. Buna göre bu töz kendisinde devinim ve değişim ilkesi olan nesnelerin ilk taşıyıcı maddesidir (Aristoteles, 2000, s. 55). Bunun yanında doğa bir ereksel nedendir. Çünkü kendisinde devamlı hareket olan nesnelerin bir amacı vardır ki Aristoteles bu amacı sadece son nokta olarak değil aynı zamanda en iyi amaç olarak da ifade eder (Aristoteles, 2000, s. 59).

Aristoteles'e göre devinim/hareket bilinmeden doğa bilinemez. Devinim en belirleyici özelliği sürekli olmasıdır. Yerden, boşluktan ve zamandan bağımsız bir hareketin olması mümkün değildir. (Aristoteles, 2000, s. 93). Devinimin meydana gelebilmesi için bir devindiren bir de devinebilen olması gerekir. Bu durumda devindiren devinebilenin devindiricisidir, devinebilen de devindirince devindirilebilir. Devinim'de nesneler ya varlık olarak ya nicelik olarak ya nitelik olarak ya da yer olarak değişir. Mesela herhangi bir nesne, nitelik olarak ak ve kara olabilir; nicelik olarak tam olabilir ya da tam olmayabilir; yer olarak, yukarıda olabilir aşağıda olabilir. Dolayısıyla ne kadar tür varsa o kadar devinim ile değişme türü vardır (Aristoteles, 2000, s. 95).

Aristoteles hareketin hem gerçekliğini hem de sürekliliğini savunur. Ona göre hareket, “bir durumun yerini birdenbire bir başka duruma bırakması değildir, bir durumdan diğerine geçiştir.” (Ross, 2002, s. 136). Hareket, bir şeyin bıkuvve olma durumdan bilfiil hale dönüşmesidir. Bu yüzden bıkuvve olan bir şey kuvve olma durumunu bütünüyle kaybetmeden bilfiil hâle gelir ki bu da hareketin doğasının bir gereğidir. Buna göre hareket, tam olarak ne kuvve ne de fiil olarak

değerlendirilebilir (Ross, 2002, s. 137). Hareketin nedenleri de sonsuz bir dizi teşkil edemezler. Gaye nedenler de her şeyin başka bir şey için yapılması anlamında sonsuza kadar gidemezler Aristoteles'e göre bir İlk Neden'in var olduğu aşikârdır. Çünkü maddi neden açısından bir şeyin başka bir şeyden çıkmasının sonsuza varıncaya kadar devam etmesi mümkün değildir. (Aristoteles, *Metafizik*, 1996, 994a 5-10, 147). Yani geriye doğru oluş süreci sonsuz olmadığına göre ezeli-ebedi bir neden gerektirir. Buna göre hareketli olan her şeyin bir nedeni olması gerekir. Bu nedeni daima geriye dönerek izlersek mekân ve zaman başlangıçsız ve sonsuz olduklarından sonunda maddî olmayan bir ilk hareket ettiriciye ulaşırız. O hareketli değildir ve hareketlendirilemez, tektir, mutlak olarak yetkinlik sahibidir, cismânî değildir, dolayısıyla bir aklî varlıktır (Aristoteles, 1996, s. 149).

Her şeyin bir nedeni olması ve buna bağlı olarak her hareketin bir hareket ettiricisi olması ilkesi, teselsülün imkânsız olması bakımından bir 'İlk Hareket Ettirici'yi gerektirir. Hareket her zaman vardı ve her zaman olacaktır. Bazen hareket hâlinde ve bazen sükûn halinde olan şeyler vardır. Hareket eden şey bir şey tarafından hareket ettirilmiştir. İlk hareket ettirici kendisinden başka bir şey tarafından hareket ettirilmemiştir. İlk hareket ettirici hareketsizdir. İlk hareket ettirici öncesiz ve sonrasız olup tektir. İlk hareket ettirici ilineksel olarak da hareket ettirilmemiştir. İlk hareket ettirilen öncesiz ve sonrasızdır. Yer değiştirme temel hareket türüdür. Yer değiştirme dışında hiçbir hareket/değişim sürekli değildir. Yalnızca döngüsel hareket sürekli ve sonsuzdur. Dairesel hareket yer değiştirme hareketinin temel türüdür. İlk hareket ettiricinin parçaları ya da büyüklüğü yoktur ve dünyanın çevresindedir (Ross, 2002, ss. 116-117).

Hareket ettirici güç, Aristoteles kozmolojisinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu hareket ettirici güç bir şeyi bilkuvv durumdan, bilfiil duruma getirmektedir. Buna göre evrende bulunan potansiyelliğe gerçeklik kazandıran güç olarak İlk Muharrik'in olması gerekmektedir. İlk Muharrik tamdır, ezeli ve bilfiil gerçektir. İlk Muharrik cisimsel bir hareket ettirici değildir. Onun hareket vermesini, söz gelişi itme ve çarpma şeklinde ortaya konan bir fiil olarak görmemek gerekir. İlk Muharrik bir arzu ve iştiağın objesi olmakla harekete sebep olmaktadır (Aydın, 1999, ss. 43-44). Aristoteles, hareket ile ilgili temel düşüncesini 'bilfiil ve bilkuvv' kavramları ile açıklamıştır. Buna göre hareket/değişim bilkuvv olan bir şeyin bilfiil hale gelmesidir. Ona göre değişim ne tek başına bilkuvvedir ne de bilfiildir. Değişim bu ikisi arasındaki geçiştir. Yani bilkuvv olan bir şeyin bilfiil hâle gelmesidir. İşte bu durumu gerçekleştiren şey ona göre İlk Muharrik'tir.

İbn Sînâ'da Hareket Delili

İbn Sînâ, Tanrı'nın varlığını kanıtlamada sisteminin bir gereği olarak ontolojik delile en başta yer vermektedir. Daha sonra ise kozmolojik deliller içerisinde yer alan gaye, nizam, sebeplik, hareket ve inayet gibi delillere başvurduğu görülmektedir (Necip Taylan, 1998, s. 193). Şüphesiz onun bu konudaki en önemli argümanı mümkün ve zorunlu varlık anlayışından hareketle ortaya koyduğu düşüncesidir (İbn Sînâ, 2004b, ss. 33-34, 2005a, ss. 124-128). Onun ontolojisi, zorunlu ve mümkün varlık ayrımı üzerine kuruludur. Zorunlu varlık burada, İbn Sînâ'nın ilk felsefe olarak isimlendirdiği varlık bakımından varlıktaki şeylerin İlk'i (el-Evvel), olan Allah'ın varlığı ve birliğidir. Ona göre, Allah'ın sıfatları zorunlu olarak Allah'ın varlığındadır (İbn Sînâ, 2005a, s. 127, 2005b, ss. 90-145). İbn Sînâ'ya göre, Allah sebeplerin sebebi ve İlk Etken'dir. Allah, aynı zamanda onun için sonların sonudur. Onun sistemi içerisinde sık sık tekrar edilen bir hususa göre, hareket eden her şeyin hareketinin sebebi olan bir hareket ettirici vardır. Böylece sonsuza kadar gidilmeyeceğinden İlk Hareket ettiricinin kabulü zorunludur. Yokluk, varlığa ancak bir sebeple geçebilir ve varlığa geçen her şey için varoluş imkânı varlığından önce gelir. Mademki hareket varlıkta yeniden ortaya çıkan bir şeydir, o halde onun zorunlu olarak, kendini yokluktan varlığa geçiren bir sebebi olmalıdır. Hareket kendisi ile vacip değildir. Aksine dışarıdan bir şey ile zorunludur, onun özü sadece mümkündür. İşte bu ilk prensip, İlk hareket ettirici vacip olan Allah'tır (Altıntaş, 2002, ss. 76-77).

İbn Sînâ'ya göre, hareket ve durağanlık (sükûnet), doğal şeylerin genel arazlarındandır. Durağanlık hareketin mukabili olup hareketin yokluğudur. Ona göre bir nesne ya tüm yönlerden

bilfiildir ya da bir yönden bilfiil, bir yönden bilkuvvedir. Tüm yönlerden bilkuvve olan bir nesne var olamaz. (İbn Sînâ, 2004a, s. 10) İbn Sînâ'ya göre, her kuvve sahibinin o kuvveye karşılık gelen fiile çıkma özelliği vardır. Kuvveden fiile çıkış, bazen bir defada olur, bazen bir defada olmaz. Bütün kategorilerde kendisi için olan kuvveden kendisi için olan fiile çıkış bulunmaktadır. İbn Sînâ, her kategoride kuvveden fiile çıkış için birer örnek verir. Cevher kategorisinde insanın bilkuvve oluşundan sonra fiile çıkışını, nicelikte uyuyanın, nitelikte siyahlığın, görelide babanın, yerde yukarının, zamanda yarının, konumda bir yere konuşlandırılanın kuvveden fiile çıkışını örnek olarak zikreder. Mülkiyet, etki ve edildide de durum aynıdır. İbn Sînâ, hareketin bir defada değil, dereceli olarak kuvveden fiile çıkış anlamına geldiğini savunmaktadır (İbn Sînâ, 2004a, s. 31).

İbn Sînâ'ya göre, hareket bir nesnenin yetkinliğidir. Bu yönden hareket diğer yetkinliklerle ortaktır. bir nesne bazen bilkuvve hareketli, bazen de bilfiil hareketli olur. Hareket, bilkuvve olan için tüm yönlerden yetkinlik değildir, bilkuvve olması yönünden ilk yetkinliktir. (İbn Sînâ, 2004a, s. 30) Buna göre "hareket zamanda veya art arda ya da bir defada olmaksızın (dereceli olarak) kuvveden fiile çıkıştır. Bir nesne bazen bilkuvve hareketli, bazen de bilfiil hareketli olur. Hareket onun yetkinliğidir." (İbn Sînâ, 2004a, s. 32) Bu yönden hareket nesnede bulunan diğer yetkinliklerle ortaktır. Hareket bilkuvve olan için bütün yönlerden yetkinlik değildir, bilkuvve olması yönünden ilk yetkinliktir. İbn Sînâ burada hareketi tıpkı Aristotles gibi "*kuvveden fiile çıkış*" diye tanımlamaktadır. Ancak hareketi sadece kuvveden fiile çıkış olarak değerlendirmek doğru değildir. Çünkü kuvveden fiile çıkış her kategori içinde gerçekleşen bir durumdur. Kuvveden fiile çıkış bir anda olabileceği gibi aşamalı olarak da gerçekleşir. O halde hareket bir süreç içerisinde kuvve olma halinden fiil hale gelme durumudur (İbn Sînâ, 2004a, s. 32).

İbn Sînâ ilk hareket ettiriciye ulaşma düşüncesini feleğin (âlemin) hareketlerinden yola çıkarak şu şekilde izah etmektedir: Felek nefis vasıtasıyla hareket eder ve nefis onun hareketinin yakın ilkesidir. Bu nefis, irade ve tasavvuru yenilenen nefis olup vehim gücüne sahiptir. Ona göre, bu nefisler tikeller gibi başkalaşıma uğrayanları idrak etme ve tikel şeylerin bizzat kendilerini irade etme niteliğine sahiptirler (İbn Sînâ, 2005b, s. 129). İbn Sînâ'ya göre hareket ettirici nefis, cisimsel, başkalaşan, dönüşen ve maddeden soyut olmayandır. Nefsin feleğe nispeti, hayvani nefsimizin bize nispeti gibidir. Nefsin idrakleri cisimle gerçekleşir. Fakat ilk hareket ettirici, kesinlikle hiçbir yönden maddi olmayan bir kuvvettir. Onun başka bir şeyi hareket ettirmek için herhangi bir şekilde hareket etmesi mümkün değildir. Aksi halde dönüşüme uğrar ve maddi olur (İbn Sînâ, 2005b, s. 130). Buna göre ilk hareket ettirici değişen, dönüşen, cisimsel ve maddi bir şey değildir. Çünkü bir cisimde, o cismi sonsuza kadar hareket ettirecek bir kuvvet bulunmaz. Bu nedenle ilk hareket ettirici güç sonsuzdur ve cisimsel olmayandır (İbn Sînâ, 2005a, s. 51).

İbn Sînâ'nın açıklamış olduğu hareket sisteminde her hareket edenin bir hareket ettiricisi olması düşüncesi vardır. Burada hareket ettirici şeyler sonsuza kadar gidemeyeceğine göre bir ilk hareket ettirici ilkenin olması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Nasıl ki bir şey yok iken bir nedenle var olabiliyorsa ve de var olan bu şeyin varoluş imkânı varlığından önce geliyorsa işte bu durumda hareket varlıkta yeniden ortaya çıkan şeydir. Dolayısıyla da zorunlu bir şekilde onu yokluktan varlığa çıkaran bir neden olmalıdır. Buna göre hareket kendi kendine ortaya çıkan bir şey değildir. Tam tersine hareket dışarıdan bir şey ile zorunlu olarak ortaya çıkar çünkü onun özü sadece mümkündür kendi kendine ortaya çıkamaz. İşte bütün bunlara göre bir ilk İlk hareket ettirici gücün varlığı zorunludur (Altıntaş, 2002, ss. 76-77). İlk Hareket Ettirici güç tektir. Çünkü bunun aksi mümkün değildir (İbn Sînâ, 2005b, s. 135).

İbn Sînâ'da Tanrı, Aristoteles'te olduğu gibi sadece bir hareket ilkesi değildir. O, Aristoteles'in hareket ettirici Tanrı anlayışı ile İslâm'daki yaratıcı Tanrı anlayışını Yeni Eflâtuncu sudur teorisiyle temellendirerek bir anlamda yaratıcı niteliğe sahip bir Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışmıştır (Durusoy, 1997, s. 122). Aristoteles'te ilk hareket ettirici fail neden Tanrı'dır. İbn Sînâ'da ise fail neden bir açıdan yardımcı ilkedir ve kendi dışındakine suret verendir. Bu yüzden İlk hareket ettirici ile fail neden aynı şey değildir. Fail neden, faal akıl'dır. Bu durumda İbn Sînâ'da

fail ilke Tanrı iken, fail neden ise kaynağını Tanrıdan alan suret verici bir unsur olan faal akıldır (Macit, 2006, ss. 122-123).

İbn Sînâ, metafizik nedensellik ile fiziksel nedensellik arasında bir ayırım yapar. Birincisi hareketin ilkesi olan fiziksel neden, ikincisi de varlığın ilkesi anlamında metafiziksel neden. Burada varlığın ilkesi anlamındaki metafiziksel nedeninin sadece harekete sebep olan fiziksel bir nedenden ayrı bir şey olduğu düşüncesi yatmaktadır. Çünkü bir tarafta varlık veren gerçek bir fail varken diğer tarafta sadece maddeye bağlı bir neden vardır. İbn Sînâ bu ayırımı fâil sebebin iki farklı anlamını birbirinden ayırt ederek yapar. Bu nedenle İbn Sînâ'nın sisteminde araçsal sebep, açık bir şekilde ifade edilmese de "hareketin ilkesi fiziksel fâil sebep" düşüncesinde anlam olarak bulunmaktadır (Kılıç, 2013, s. 27). Buna göre, fiziksel illet kendisinden başka bir şeye hareket veren, metafiziksel illet ise varlık veren illettir. Bunun anlamı, metafizik illetin verdiği şeyin varlığın ve hakikatin kendisi olduğudur (Türker, 2010, s. 134). Buradaki "fâil" ile İbn Sînâ, kendisinden ayrı varlık veren ve sadece hareketin ilkesi olmayan bir sebebi aynı zamanda varlığın ilkesi ve âlemin yaratıcısı gibi varlık bahşeden şeyi kastetmektedir. Yani bir sebeple meydana gelen şey var olmaya devam ettikçe ona sürekli bir şekilde varlık verecek bir şey gereklidir ki işte o fâil'dir (Druart, 2007, s. 373). Bu düşünce Aristoteles'in, hareket etmeyen hareket ettiricinin -ilk hareketi başlatan neden- olma düşüncesinden farklıdır. Ona göre gerçek failler gayri maddi, aşkın, sayıca sonlu olup ay-altı âlemde suretler verici Faal Akıl aracılığıyla etkide bulunurlar. İbn Sînâ 'ya göre yaratma, var oluş öncesi bir maddeyi gerektirmeyen ezeli bir süreçtir. Arazi fail ise sonucunu zaman olarak önceler ve fiilde bulunmak için maddeye muhtaçtır. Bir çocuğun varlığı için araçsal bir neden olan baba da bir insandır, fakat çocuğun tam olarak varlığı, onuncu saf akıl olan Faal Akıl tarafından bahşedilen bir suret yoluyla gelmektedir (Druart, 2007, s. 374).

İbn Sînâ'nın hareket teorisinde hareket bir değişim, dönüşüm ve mekân değişikliğidir. Bütün cisimler hareket halinde olup cisimlerdeki bu hareketlerin bir kısmı dışardan; bir kısmı ise kendilerindendir. Bir cisimde onu sonsuza kadar hareket ettirecek bir güç bulunamaz. Bu nedenle cisimlerdeki hareket, ister dışardan olsun isterse de kendilerinden olsun, mutlaka bir ilk hareket ettiriciye muhtaçtır. Bu İlk Hareket ettirici/İlk muharrik hareket etmeyen maddi olmayan bir cevher olup tektir. İbn Sînâ'nın her ne kadar fiziksel bir durum olan hareketten yola çıkarak Tanrı'ya ulaşma çabası içinde olduğu görülse de aslında metafiziği, fiziğe bir dayanak olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Çünkü onun düşüncesinde fizik ancak bize hareketin nasıl meydana geldiğini açıklarken; metafizik bize hareketin kaynağını/ilkesini açıklar. Bu yüzden bize Tanrı ile ilgili bilgiyi ancak metafizik bilgi verebilir.

İbn Miskeveyh'te Hareket Delili

Tanrı'nın varlığının kanıtlanması ile ilgili olarak her filozof kendi düşünce sistemi içerisinde önem attığı birtakım deliller vardır. İşte bu bağlamda İbn Miskeveyh'in de Tanrı'nın varlığını kanıtlama meselesinde en önemli argüman, hareket delilidir ve Tanrı'nın varlığını ispat etmek için en ikna edici delildir (İbn Miskeveyh, 2020, s. 36). O, insan aklını kullanarak tümevarım metoduyla Allah'ın varlığına ulaşabileceğini ileri sürer. Ona göre Allah'ın varlığını bilmek insan aklının kavrama gücüne bağlı olarak zor olabileceği gibi Allah'ın zât olarak varlıkların en açık, en belirgin ve aşikâr olması yönüyle de kolaydır. Allah'ı bilmek için öncelikle maddeden uzaklaşmak ve saf akıl ile düşünmek gerekir. İşte ancak bu aşamadan sonra, insan, aklı sayesinde Allah'ın varlığı meselesini çok kolay bir şekilde idrak eder (İbn Miskeveyh, 2020, ss. 25-26).

Hareket İbni Miskeveyh'in metafiziğinin anahtar kavramıdır ve hareketi bitkisel, hayvani, insani ve göksel nefeslerle ilişkilendirmeye çalışır. İbn Miskeveyh'te hareket eden hareket ettiren açıklanırken, illet ve malul kavramları temel hareket noktası olmuştur. Tanrı'nın varlığının başlıca ispat vasıtası hareket delilidir. Çünkü fenomenler dünyasındaki her çeşit değişim bir harekettir, hareket en bâriz olgudur, dolayısıyla Tanrı'nın varlığını kanıtlamak bakımından en ikna edici kalkış noktasıdır (Bayrakdar, 1999, s. 36).

İbn Miskeveyh'e göre eşyanın hakikati iki yolla elde edilir. Birincisi beş duyu, ikincisi ise, akıl ile idrak edilen şeylerdir. Akıl ile idrak edilen şeyler insana özeldir. Bu idrak, ancak uzun bir riyâzet ile elde edilebilir. Akıl yoluyla elde edilen bilgiler, duyu yoluyla elde edilen bilgilerden üstündür. Çünkü duysal algının konuları, birbirine çokluk, azlık, güçlülük, zayıflık gibi konularda üstünlük gösteren, hareketleri açısından değişik olan heyûlânî varlıklardır. Hisler bir şeyin dönüşmediğini zanneder. Hâlbuki her şey değişmekte ve dönüşmekte ve farklılaşmaktadır. Mesela, göz bir şeyi gördüğünde bir durumda iken, ikinci bir durumda gördüğü zaman artık o, ilk durumdaki gibi değildir. Bu da bize doğada bir hareketin ve dönüşümün olduğunu göstermektedir (İbn Miskeveyh, 2020, s. 27).

İbn Miskeveyh, doğal cisimlerdeki hareketi altı kategoride ele almakta bunlar: “(i) Oluş hareketi. (ii) Bozulma hareketi. (iii) Artma çoğalma hareketi. (iv) Eksilme hareketi (v) Hal değiştirme hareketi. (vi) Yer değiştirme hareketi.” (İbn Miskeveyh, 2020, s. 36) Buna göre hareket, bir tür yer değiştirme ve tebeddüldür. Bir cisimdeki değişim ya onun mekânında ya keyfiyetinde ya da cevherinde olur. Mekândaki değişim iki türdür. İlki doğrusal hareket ikincisi dairesel harekettir. Dairesel hareket eden cisimde iki durum ortaya çıkar, ya çevresinden merkezine doğru ya da merkezden çevreye doğru hareket eder. Eğer merkezden çevreye doğru hareket ederse bu hareket artma hareketidir. Eğer çevresinden merkezine doğru hareket ederse bu hareket bozulma hareketidir. Keyfiyetinde değişim geçiren bir cisim ya cevherini muhafaza ederek değişir ya da cevherini kaybederek değişir. İlkine “hal değiştirme hareketi” ikincisine de “bozulma hareketi” denir (İbn Miskeveyh, 2020, ss. 36-37).

İbn Miskeveyh, cisimlerdeki hareketin varlığını ve onların belirli bir amaca doğru hareket ettiklerini şöyle açıklamaktadır:

Bütün tabii cisimlerin kendine özgü bir hareketleri vardır. Her cisim bu özelliğe sahip olup bu hareketler onların tabiatlarında vardır. Bu cisimlerde bulunan hareket, belli bir amaca doğru hareket ederek o cismi tamamlar, yani hareket eden bütün cisimler, kendilerini var eden İlk Varlığa doğru bir hareket içindedirler. Buna göre, her tabii cismin kendine özel bir hareketi vardır. Bu durumda, mevcut olan ve henüz oluşmakta olan her cisim, kendisine özel sûretle varlığını devam ettirir. Cismin kendine has bu sûreti, onun var oluşunu sağlayan şeydir. Onun var oluşunu sağlayan şey ise tabiattır. Cismin tabiatı da kendisine özel hareketinin ilkesidir. Onun kendine has hareketi, tamamlanması için cismi hareket ettiren şeydir. Her şeyin tamamlayıcısı kendisiyle bağdaşan ve uyuyan şeydir. Bu şekilde, bütün hareketli cisimler, kemâle doğru hareket ederler. Bundan dolayı her hareketin nihai duruma gelmesi istekle (arzu) olur. Ve buradaki sebep te onu tabiatındaki sebeplere götürür. Buna göre hareket delili, Allah'ın varlığını ispat etmenin en açık ve en uygun yollarından biridir (İbn Miskeveyh, 2020, s. 37).

Burada, cisimlerdeki hareketin amacının tamamlanmak olduğunu söyleyebiliriz. Ona göre hareket eden bütün cisimler kendilerini var eden ilk varlığa doğru hareket etmektedirler. Çünkü cismin tamamlanması ancak kendisine hareketin ilkesini verene ulaşmak ile mümkündür. İşte bu düşünceden hareketle ilk hareket ettiriciye ulaşmak en açık bir delil olarak karşımıza çıkmaktadır.

İbn Miskeveyh'e göre hareket eden her cisim hareket ettiğinde bir muharrik ile hareket eder. Hareketli cisimler ya canlıdır ya da cansızdır. Hem canlı olan cismin hem de cansız cismin hareketi kendinden değildir. Çünkü hareket eden bir canlıdan bir parça koparsa geriye kalan canlının ve kopardığımız parçanın birlikte hareket etmeye devam etmesi gerekir. Oysaki durum böyle değildir. Buna göre bu canlı cismi hareket ettiren bizzat kendisi değil onun dışında bir şey onu hareket ettirmektedir. Eğer hareket eden cansız ise ya bir unsur ya da unsurların oluşturduğu terkiplerden biridir. Unsurlardan biri ise hareketin kendinden olması halinde kendi özel tabii mekânına ulaştığında durmaması gerekir. Fakat mekânına ulaştığında hareketi bitiyor ise ve orada duruyor ise tıpkı hayvanın istediği yerde durması gibi onun da başka bir yerde durması lazım gelir. Fakat durum böyle

değildir. Öyleyse unsurların hareketinin kendilerinden olmadığı açıktır (İbn Miskeveyh, 2020, s. 38).

İbn Miskeveyh, hareket etmeyen hareket ettirici düşüncesini açıklamak için öncelikle hareket eden şeylerin bu hareketliliğin kaynağının kendileri olmadığını, bunun kaynağının dışarıdan olduğunu temellendirmeye çalışır. Hareketten muharrike ulaşmayı hedefleyen bir yöntem çerçevesinde hareketin sadece canlılara özgü bir nitelik olmadığını, mahiyetleri farklı olsa da var olan her şeyi kapsadığını belirtir. Her hareket eden kendisi dışındaki bir muharrik ile hareket etmektedir. İlk muharrik'in hareketli olması mümkün değildir. Eğer o hareketli olsaydı onun da hareket ettiricisi olurdu bu yüzden o asla ilk olamazdı. Bu durumda hareket etmeyen ilk hareket ettirici her şeyin varlığının ilkesi ve illetidir. Bu ilk hareket ettirici ile her cevher kıvam bulur ve her mevcut var olur. Her şeyde varlık bil araz (mümkün) iken O'nda varlık bizzâttır (zorunludur). Bir şeyde bilaraz bulunan bir şey zâttan ayrı bir şeydir. Bir şeyde arazi olarak bulunan ise bir eserdir. Eser ise harekettir. Her esere mutlaka bir müessir gerekir. Bu silsile başkası tarafından bir eser kabul etmeyen ve yalnızca müessir olana ulaşınca kadar devam eder. Öyle ise yaratıcı için varlık zâtidir. Çünkü o asla başkasından bir etkiyi kabul etmez (İbn Miskeveyh, 2020, s. 41). İbn Miskeveyh burada varlığın hareket ettiricisinin hareketli olmadığını, varlığın hareket ve gayesinin sebebinin Tanrı olduğunu belirtmektedir.

İbn Miskeveyh'e göre İlk Sebep olarak Tanrı mürekkep olamaz. Onun bir olması yaratıcılık vasfından dolayı zaruridir. Çünkü Tanrı'nın birden fazla olması, düzensizlik ve çelişki doğurur. Çünkü terkip çokluğu içermektedir. Aynı şekilde, birden fazla failin olması da onların mürekkep olmalarını gerektirir. Bu da onların fail olmak bakımından ortak, zat bakımından farklı olmaları demektir. Bu durumda onlardan birinin muhalefet ettiği şeyin karşı çıkanın isteği dışında gerçekleşmesi gerekir. Bundan da her birinin bir cevher ve fasıldan mürekkep olmalarının gerektiği ortaya çıkar. Bu, aynı zamanda var olmak için başka varlıklara ihtiyacı olduğu anlamına gelmektedir ki "Bir olan ve hiçbir varlığa muhtaç olmadan var olan Yaratıcı" fikrine aykırıdır. Terkip bir harekettir ve müessire ihtiyaç duyar. Bu eser ve müessir sonsuza kadar gidemeyeceğine göre zorunlu olarak "Bir" ve "Basit" olan bir yaratıcı olması gerekir (İbn Miskeveyh, 2020, s. 42).

İbn Miskeveyh "hareket etmeyen hareket ettirici" aynı zamanda hareketin illeti olarak da nitelemiştir. Burada illet, hareketten öncedir. Her hareketin bir illeti olduğu gibi, her hareket kendinden sonrasının illeti olmaktadır. Bu durumda illet ile hareketin aynı anlama geldiği anlaşılmamalıdır. Onun metafiziğinde hareket eden ve hareket ettirilen açıklanırken illet ile malul kavramları temel hareket noktası olmuştur. Hareketin kaynağındaki illeti şevkte bulmakta, hareketin gaye illetini tamlıkla ilişkilendirmekte, hareketin kaynağındaki illeti ve hareketin gaye illetini harekete geçirenin Allah olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden Allah her şeyin muharriki ve muallili olarak her şeyden önce gelir (Saruhan, 2010, ss. 50-52). Her cismin kendine özgü bir hareket tarzı vardır. Eğer bir cisim var ise o oluşmuş demektir ve onu görünür kılan şey ise o şeyin kendine özgü suretidir ki bu onun tabiatıdır. Buna göre tabiat, kendine özgü hareketin ilkesidir ve kendisine has hareketiyle gayesine yönelir ki buna 'tamâm' denir. 'Tamâm', her şeyin kendisine uygun ve münasip düştüğü şeye yönelip hareket etmesidir. Bu nedenle her hareketli olan 'şevkle' mükemmel olmaya doğru hareket eder. Bu durumda illet mâlûlü önceler (Şenel, 2011, s. 227).

İbn Miskeveyh tıpkı Aristoteles gibi fiziksel olan harekete teolojik bir ilke belirlemeye çalışmıştır. İşte bu nedenle de hareket delilini en açık ve en üstün delil olarak görmüştür. O, fiziksel hareketin ardındaki gizli gücü şevke bağlayarak arzu sayesinde gerçekleşen bir hareket olduğunu vurgular. Aristoteles, Kindi ve Farabi ve kendinden sonraki İslam filozoflarında ortak ifadesini bulan oluş (kevn) ve bozuluş (fesad) artma (numuv) azalma (noksan) dönüşme (istihale) yer değiştirme (nakl) hareket çeşitlerini kabul etmekle birlikte hareketin yer değiştirme ve dönüşüm olduğuna dikkat çekmiştir. O, hareketin kaynağına, gayesine ve kaynak ile gaye arasındaki ilişkiyi belirleyen unsurlara metafizik bir ilke belirlemeye çalışmıştır. Hareketin gizli gücünü arzuya bağlayan İbn

Miskeveyh, hareketin nihai gayesini de tamlığa ve uygunluğa ulaşmak olarak belirlemektedir (Saruhan, 2010, s. 57).

İbn Miskeveyh’de tıpkı İbn Sînâ’da olduğu gibi hareket; bir değişim, dönüşüm ve mekân değişikliğidir. Bütün cisimler hareket hâlinde olup cisimlerdeki bu hareketlerin bir kısmı dışardan; bir kısmı ise kendilerindendir. Bir cisimde onu sonsuza kadar hareket ettirecek bir güç bulunamaz. Bu nedenle cisimlerdeki hareket, ister dışardan olsun isterse de kendiliğinden olsun, mutlaka bir ilk hareket ettiriciye muhtaçtır. Bütün cisimlerdeki hareketin amacı hareketin ilkesine varmaktır. Çünkü ona göre bu bir tamamlanma sürecidir. Cisimler kendilerinde bulunan arzu ve şevk sayesinde ilk hareket ettiriciye doğru hareket ederler. İbn Miskeveyh’te hareketin nihai gayesi, mükemmele ulaşmadır. Bu da ancak ilk hareket ettiriciye ulaşmak ile mümkün olabilir. İbn Miskeveyh için hareket delili Tanrı’nın varlığı için en ikna edici delil olup, bu düşüncesini tıpkı Aristoteles’te olduğu gibi fiziğe dayandırarak açıklamıştır.

Sonuç

Hareket, kısaca bir cismin bir mekândan diğer bir mekâna intikali veya tabiattaki çeşitli değişimlere karşılık gelmektedir. Doğada hareket ve değişim kaçınılmazdır. Bu yüzden doğa felsefesinin temel konusunun hareket olduğunu söyleyebiliriz. Doğâ felsefesi, kendilerinde bir hareket ve hareketsizlik kaynağı barındıran bütün doğal cisimlerin ortak doğasını inceler. Hareketin ve değişimin olmadığı bir yaşam düşünülemez. Her şeyin statik ve durağan olduğu bir dünyada var oluş imkânsızdır. İşte bu nedenle filozoflar bu konu üzerinde çeşitli teoriler ortaya koymuşlardır. Platon, evrendeki oluş ve hareketi incelemiş bunun kaynağının bütün evreni idare eden, iyilik ve hikmet sahibi bir ruh olduğunu ileri sürmüştür. Aristoteles’te hareket delili ile ilgili düşüncesini, tümevarımsal bir akıl yürütme ile fizik ile temellendirmiştir. Bu düşünceye göre her hareket eden bir hareket ettiriciye muhtaçtır. Bu durum ilanihaye devam edemeyeceğine göre bir ilk hareket ettiricinin olmasını zorunlu kılmaktadır. İşte bu ilk hareket ettirici olan Tanrı’dır.

İbn Sînâ ise Aristoteles’ten almış olduğu bu düşünceyi Yeni Eflatuncu bir bakış açısıyla yeniden ele alıp değerlendirdi. Bu düşüncenin temeli sudur teorisidir. “Birden ancak bir çıkar” ilkesinden hareketle bütün varlık tek bir ilkeye dayanmaktadır. Yani bütün varlık aşamalı bir şekilde bu tek ilkeden meydana gelmiştir. Bu düşüncede nefisler ve akıllar, hareket teorisinin bir parçasıdır ancak bunlar fiziksel olarak açıklanamaz. İşte İbn Sînâ, hareket delilini kendi kurmuş olduğu metafizik sistem içerisinde açıklamıştır. Ona göre fizik bize Tanrı’nın bilgisini veremez. Bir bütün olarak “varlık”ın bilgisini bize ancak metafizik verebilir. Bu yüzden bir şeyin Tanrı olduğunu ancak bize metafizik söyleyebilir. İbn Sînâ’da Tanrı, Aristoteles’te olduğu gibi sadece bir hareket ilkesi değildir. O, Aristoteles’in hareket ettirici Tanrı anlayışı ile İslâm’daki yaratıcı Tanrı anlayışını sudur teorisiyle açıklayarak bir anlamda yaratıcı niteliğe sahip bir Tanrı’nın varlığını kanıtlamaya çalışmıştır. İbn Sînâ’nın hareketi, kuvveden fiile çıkış olarak ifade emesi, onun hareketi var oluşun ilkesi olarak kabul ettiği anlamında düşünülebilir. Ona göre, hareket, zaman içerisinde sürekli bir tarzda kuvveden fiile çıkıştır, yani varlığa gelişir. Bu durumda bir nesne bilkuvve ile bilfiil arasında ise o nesne hareket hâlinindedir. Filozof hareketi potansiyel hâlde olanın ilk yetkinleşmesi ve yavaş yavaş fiil haline geçmesi olduğunu söyler. Bu hareketin asıl sebebi ise nesnenin bilkuvve halde olmasıdır. Nesne eksikliğini giderip tamamlanmaya yönelik olarak hareket etmektedir. Çünkü İbn Sînâ tüm evrenin maksadına uygun bir şekilde mükemmele doğru ilerlediğini düşünmektedir.

İslam felsefesi tarihinde her filozofun bir konuya diğer filozoflardan daha fazla vurgu yaparak bu konuyu incelemesi ayrı bir önem kazanabilmektedir. İşte bu minvalde İbn Miskeveyh, birçok delil içinden hareket deliline yönelmiş ve bu delile çağdaşlarından daha büyük bir önem atfederek konuyu incelemeye çalışmıştır. Üstelik bu delili, en açık ve en üstün delili olarak kabul etmiştir. O, Aristoteles’ten almış olduğu hareket delilini kendi metafizik sistemi içerisinde onun düşüncelerine bağlı olarak yeniden değerlendirmiştir. Hareket delili onun düşüncesinde Tanrı’nın varlığının kanıtlanmasında en önemli delildir. Doğada açık bir biçimde bir hareket bulunmaktadır.

Buna göre bütün cisimlerin tabiatında hareket etmek vardır ve onlar belirli bir amaca doğru sürekli hareket halindedirler. Hareket eden herhangi bir şey kendiliğinden hareket edemez. Yani illetsiz hiçbir şey olmaz. Dolayısıyla her hareket eden bir hareket ettiriciye muhtaçtır. Buna göre eşyada en açık ve en gerçek olan delil hareket delilidir ki buradan bir yaratıcıya ulaşabiliriz. İşte bu yaratıcı diğer varlıkların varoluş sebebidir. Sonuç olarak İbn Miskeveyh'e göre Tanrı'nın varlığını ispat etmek için hareket delili en ikna edici delildir.

Kaynakça

- Altıntaş, H. (2002). *İbni Sina metafiziği*. Kültür Bakanlığı.
- Aristoteles. (1996). *Metafizik* (A. Arslan, Çev.). Sosyal Yayınlar.
- Aristoteles. (2000). *Fizik* (Saffet Babür, Çev.). Yapıkredi.
- Aydın, M. S. (1999). *Din felsefesi*. İzmir İlahiyat Vakfı Yay.
- Bayrakdar, M. (1999). *İbn Miskeveyh*. TDV Yayınları.
- Dankel, A. (2003). *İlkçağ'da doğa felsefeleri*. Doruk Yayınları.
- Druart, T.A. (2007). *Metafizik*. İçinde Peter Adamson-Richard C. Taylor (Ed.), & M. Cüneyt Kaya (Çev.), *İslam Felsefesine Giriş*. Küre Yayınları.
- Durusoy, A. (1997). Hareket. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: C. XVI*. TDV Yayınları
- Gökberk, M. (1999). *Felsefe tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Kılıç, M. F. (2013). *İbn Sînâ'nın sebeplik teorisi* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- İbn Miskeveyh. (2020). *El Feyzü'l Asğar* (Emrah Alağaç-Mehmet Zahit Sezer, Çev.). Endülüs Kitap.
- İbn Sînâ. (2004a). *Fizik simâu't-tabûi, kitabü-ş şifa* (Muhittin Macit, Ferruh Özpilavcı, Çev.). Felsefevuf.
- İbn Sînâ. (2004b). *Kitâbu's-Şifâ: metafizik I* (Ekrem Demirli, Ömer Türker, Çev.). Litera Yayınları.
- İbn Sînâ. (2005a). *İşareter ve tenbihler* (Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli, Çev.). Litera Yayınları.
- İbn Sînâ. (2005b). *Kitâbu's-Şifâ: Metafizik II* (Ekrem Demirli, Ömer Türker, Çev.). Litera Yayınları.
- Macit, M. (2006). *İbn Sina'da doğa felsefesi ve meşşai gelenekteki yeri*. Litera Yayınları.
- Saruhan, M. (2010). *İbn Miskeveyh düşüncesinde tanrı ve insan*. Yayınevi Yayınları.
- Şenel, C. (2011). İbn Miskeveyh: Yeni Eflâtuncu metafizik ve ahlâk. İçinde M. Cüneyt Kaya (Ed.), *İslâm Felsefesi Tarih Ve Problemler*. TDV Yayınları.
- Platon. (1998). *Yasalar* (Candan Şentuna-Saffet Babür, Çev.). Kabalacı Yayınevi.
- Roos, W.D. (2002). *Aristoteles* (Ahmet Arslan, Çev.). Kabalacı Yayınevi.
- Taylan, N. (1998). *Düşünce tarihinde tanrı sorunu*. Ayışığı Yayınları.
- Thilly, F. (2003). (İbrahim Şener, Çev.). İzdüşüm Yayınları.
- Türker, Ö. (2010). *İbn Sînâf felsefesinde metafizik bilginin imkanı sorunu*. TDV Yayınları.